

O'QUVCHILARDA MEDIA SAVODXONLIK KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH (ona tili ta'limi misolida)

Mavlonova Klaraxon

Pedagogika fanlari doktori, dotsent

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Annotatsiya: XXI asr ko'nikmalari – bu zamonaviy dunyoda, ayniqsa, yosh avlodning katta hayotga qadam qo'yishi, muvaffaqiyat qozonishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar, hayotiy va kasbiy ko'nikmalar, odatlar jamlanmasidir. Bu ko'nikmalar hayotiy ko'nikmalar deb ham yuritiladi. Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularni hayotga tayyorlash, maktablarda yuz berayotgan huquqbuzarliklarning oldini olish, turli vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarini mustaqil hal etish, zo'ravonlik va unga qarshi kurashishga o'rgatish, yetakchilik, mediasavodxonlik masalalarining motivatsion yechimlari, global fuqarolik ko'nikmalarini yoshlarga singdirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Mazkur maqolada ona tili (o'zbek tili) ta'limida hayotiy ko'nikmalar tarkibiga kiruvchi mediasavodxonlikni shakllantirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: XXI asr ko'nikmalari, ona tili ta'limi, mediasavodxonlik, sun'iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar, audiomatn, imloviy savodxonlik.

Annotation: 21st century skills are a set of knowledge, life and professional skills, habits that are of decisive importance in the modern world, especially for the young generation to step into a big life and succeed. These skills are also called life skills. Paying special attention to the education of students in general secondary education, preparing them for life by forming the skills of the 21st century, preventing violations that occur in schools, independently solving problems that arise in various situations, teaching them to fight against violence, motivational solutions to the issues of leadership, media literacy, inculcating global citizenship skills in young people is one of the urgent issues of today. This article talks about the formation of media literacy, which is a part of life skills in mother tongue (Uzbek language) education.

Keywords: 21st century skills, mother tongue education, media literacy, artificial intelligence, social networks, audio text, spelling literacy.

Umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturi metodologiyasining asosiy vazifalari sirasida “o'zining “men”ligi, intellektual salohiyati, ma'naviyati va dunyoqarashi ustida mustaqil ishlash hamda XXI asr ko'nikmalari (madaniyatli muloqot, insoniy fazilat, kitobxonlik savodxonlik, tanqidiy-kreativ fikrlash, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash, muammolarga yechim topish kabi)ni o'quvchilarda shakllantirish” belgilab berildi [Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan Milliy o'quv dasturi loyihasi, 2020.]

O'quvchilarni yoshligidan axborotlarni saralashga o'rgatish ham bugunning talabi sanalmoqda. Chunki axborotning oluvchisi, tarqatuvchisi va yaratuvchisi ham aynan, siz-u biz tarbiyalayotgan maktab o'quvchisi bo'lishi mumkin. To'g'ri, bugunga qadar, axborot va xabarlarini rasmiy ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshirilardi, ammo bugunga kelib, bu chegaralanmagan.

Media va axborot savodxonligining asosiy elementlari quyidagilarni qamrab oladi:

- axborot savodxonligi (ma'lumotga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash va ifodalash; ma'lumotni topish va undan foydalanish; ma'lumotga baho berish; ma'lumotni tartiblash; ma'lumotdan axloqiy jihatdan to'g'ri foydalanish; ma'lumot almashish)
- OAV savodxonligi (OAV hamda internetning demokratik jamiyatdagi o'rni hamda vazifalarini anglash; OAV o'z vazifalarini bajara oladigan shart-sharoitlarni tushunish)
- OAV vazifalari nuqtayi nazaridan ularning faoliyati hamda kontentini tanqidiy baholash; o'zini namoyon qilish, demokratik huquqlardan foydalanish uchun OAVlardan foydalanish; shaxsiy kontentni yaratish uchun zarur AKT ko'nikmalariga ega bo'lish)

Raqamli dunyo savodxonligi (raqamli vositalardan foydalanish; raqamli dunyoda o'zlikni anglash; raqamli dunyo huquq va majburiyatlarini tan olish; raqamli vositalar orqali muloqotni yaxshilash; raqamli vositalardan foydalanishda salomatlikni asrash; raqamli dunyo shaxsning xavfsizligi hamda daxlsizligini qo'llash) [Media and Information Literate Citizens., 2021:15].

Bugungi kunda, mediata'lim, mediasavodxonlik, mediatanqid ko'nikmalarini shakllantirishdan maqsad axborot asrida tarqatlayotgan axborotning mohiyatini anglash, foydalanishga o'rgata olishdir.

Axborot ishonchli, xolis, tushunarli va foydali bo'lishi kerak. Har qanday reklama, ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar, ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar mediamatn sanaladi. Shuning uchun boshqa fanlar tarkibida ham yoshlarimizga bu ko'nikmalarni, ya'ni axborotning to'g'ri va soxtaligini, ya'ni feyk (fake-soxta) yangiliklarini ajratish, soxta faktlarni aniqlash va tarqatmaslik masalalarini anglatish, ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Bu yoshdagi bolalar qiziquvchanligi sababli, turli mavzulariga oid ko'p sonli materiallar bilan tanishish mumkin. Media axborot savodxonligining (MAS) umumiy konsepsiyasidan tortib, axborot manbalari bilan ishlashning o'ziga xosligini tushuntirib borish lozim.

Mediasavodxonlik ko'nikmalarini egallashda ma'lumotlarni taqqoslash; tanqidiy fikrlash; axborotni olish va saralash; tahlil qilish; baholashni o'rganish; sharhlash; asoslash; xulosalarni ifodalash kabi tushunchalar qamrab olingan.

Bu ko'nikmalarini egallash davomida, nafaqat yangi bilimlarni egallaydi, balki o'z qiziqishlari doirasida bunyodkorlik, ijodkorlik qobiliyatini o'zlashtiradi, raqamli texnologiyalarning sir-asrorini anglaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirgan o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlari doirasida aniq va asosli ma'lumotlarni qidirib topib, o'z qarashlari asosida yangiliklar (ixtirolar) yaratishga qodir bo'ladi. Shuning uchun ham o'quvchi yoshlarda bu ko'nikmalarni rivojlantirib borish muhim sanaladi [Mavlonova K., 2021: 15].

Quyida 7-sinf "Ona tili" [Mavlonova K., 2021: 5–12] darsligiga kiritilgan "Ijtimoiy tarmoqlar" nomli nutqiy mavzu doirasida berilgan o'quv topshiriqlari mazmuni va ularni amalga oshirish yo'llari haqida 2 soatlik (1-va 3-soat) dars misolida metodik tavsiyalar beriladi:

Nutqiy mavzuning maqsadi ijtimoiy tarmoqlar va ulardan foydalanishga doir ko'rsatmalar, axborot xavfsizligi; diagramma ko'rinishida berilgan ma'lumotlarni o'qib tushunish, ularni tahlil qilish, bir shaklda berilgan ma'lumotlarni ikkinchi shaklda ifodalash, ijtimoiy tarmoqlar, ulardan foydalanish, matnda mavjud bo'lgan so'z va so'z birikmalarining ma'nolari ustida ishlash, tinglab tushunish, mavzu yuzasidan shaxsiy qarashlarini dalillar asosida ifodalay olish, fikrni tartib bilan ifodalashda qo'llanadigan til birliklari, ularni qo'llash, yozma nutq bilan bog'liq imlo va tinish belgilarining qo'llanishiga oid lingvistik bilimlardan iborat.

1-soat

DARS JARAYONI

Kirish

O'qituvchi yangi nutqiy mavzu nomini e'lon qiladi. O'quvchilarni mavzuga olib kirish uchun quyidagi savollar bilan murojaat qiladi:

1. *Ijtimoiy tarmoqlar deganda nimani tushunasiz?*
2. *Bugungi kunni ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur etish mumkinmi? Uning inson hayotidagi o'рни va ahamiyati haqida gapiring.*

Asosiy qism

Og'zaki nutq

Rasmdagi belgilarga diqqat bilan qarang va savollarga javob bering.

O'quvchilar darslikda berilgan rasmni diqqat bilan kuzatadilar. Undagi belgilar nimani anglatishi haqida o'ylab ko'radilar. Berilgan savollar asosida og'zaki suhbat olib boriladi.

Ushbu suhbatni tashkillashtirishdan maqsad o'quvchilarning yangi nutqiy mavzuga olib kirish, mavzu doirasidagi tasavvurlarini aniqlashtirish, mavzu bilan bog'liq atamalar ustida ishlash.

1. *Qaysi belgilar sizga tanish? Ular haqida qanday ma'lumotga egasiz?*

Rasmda berilgan belgilar haqida so'raladi, ular anglatgan ma'no to'g'risida ma'lumot beriladi. O'quvchilar ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq yana qanday belgilarni bilishlari haqida gapirib berishlari mumkin. Ushbu belgilarning ahamiyati va vazifasi to'g'risida suhbat olib boriladi.

2. *Ijtimoiy tarmoqlarning hayotimizga ta'siri haqida fikr bildiring.*

O'qituvchi o'quvchilarni mavzu doirasida fikrlashga undaydi. Suhbat davomida ijtimoiy tarmoqlarning foydali va zararli jihatlari haqida o'quvchilarning fikrlarini tinglaydi. Undan foydalanish odobi haqida tavsiyalar ishlab chiqish kerakligi haqida taklif beradi.

3. *Ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalarda muloqot odobi deganda nimani tushunasiz?*

O'qituvchi avval o'quvchilarning bu boradagi fikrini so'raydi. So'ng muloqot odobiga rioya qilingan va ushbu qoidalar buzilgan bir nechta vaziyatni taqdim etadi. Imkon qadar ushbu vaziyatlar o'quvchilarning kundalik turmushi bilan bog'liq holda berilishiga erishish lozim. So'z qo'llash, so'zlarni to'g'ri yozish, imlo va uslub qoidalari singari qoidalarning qanchalik ahamiyati borligi haqida xulosalar chiqarish imkonini berishi kerak.

4. *Siz ham biror ijtimoiy tarmoqdan foydalanasizmi? Javobingizni izohlang.*

O'qituvchi o'quvchilardan ijtimoiy tarmoqdan nima maqsadda foydalanayotganlari haqida so'raydi. Suhbat jarayonida o'quvchilarning imkon qadar muloqotda erkinlikni his qilishiga erishish lozim.

Imlo va talaffuz

Ijtimoiy tarmoqlar nomini yozing va talaffuz qiling.

Nutqiy mavzu doirasidagi atamalar, ular talaffuzi va imlosi bilan bog'liq bilimlarni rivojlantirish ustida ishlash.

O'quvchilar o'zlari biladigan ijtimoiy tarmoq nomini yozadilar. O'qituvchi ba'zi o'quvchilar bilan sinf taxtasi yordamida ushbu topshiriqni bajarishi mumkin. O'quvchilarning e'tibori ijtimoiy tarmoqlarning nomlarining yozilishi va talaffuzi o'rtasidagi farqqa qaratiladi. Bu boradagi qoidalar yodga olinadi.

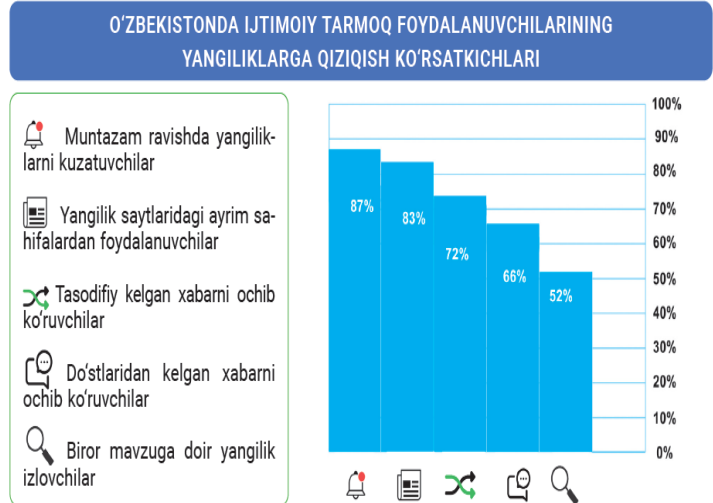
O'qib tushunish va yozma nutq

Berilgan diagramma bilan tanishish va unga sarlavha qo'ying
Matn ko'rinishida yozing.

Diagramma ko'rinishida berilgan ma'lumotlarni o'qib tushunish, ularni tahlil qilish, bir shaklda berilgan ma'lumotlarni ikkinchi shaklda ifodalash bilan bog'liq yozma nutq ko'nikmalarini mustahkamlash.

O'quvchilarning e'tibori diagrammada berilgan ma'lumotlarga qaratiladi

Diagramma necha qismdan iborat ekani, undagi ko'rsatkichlar nimani ifodalayotgani, ko'rsatkichlar qanday ifodalangani, ularni o'zaro taqqoslash orqali xulosalar chiqarishga ko'maklashuvchi og'zaki suhbat olib boriladi. Ushbu suhbatni yozma matn ko'rinishida ifodalash kerakligi aytiladi. Matnda qo'llanishi mumkin bo'lgan (ikki nuqta, nuqtali bergul, tire) yozma nutq qoidalari yodga olinadi.

Imlo qoidalari

Yozishmadagi xatolarni to'g'rilang, suhbatni quyidagi qoliplardan birini tanlab, yozing.

Ijtimoiy tarmoqlar, ulardan foydalanish bilan bog'liq nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish.

O'quvchilar yozishmada berilgan xatoliklarni aniqlaydilar, ularni qanday to'g'rilash kerakligini aytadilar va yozishmani qayta yozadilar. Shundan so'ng berilgan qoliplardan biridan foydalangan holda mustaqil

ravishda o'zlari yozishlari mumkin.

Imlo qoidalari

Uyga vazifa. Matndagi gaplar chegarasini aniqlab, tinish belgilarini qo'ying. Bo'sh o'rinlarga zarur til birliklarini qo'yib, matnni ko'chiring.

Gap va uning chegarasini aniqlash, tinish belgilari va til birliklarining qo'llanishi bilan bog'liq lingvistik ko'nikmalarni mustahkamlash.

O'quvchilar matnni o'qib chiqadilar, gaplarning chegarasini aniqlaydilar. So'ng qo'yish uchun berilgan til birliklaridan mosini tanlaydilar, ularni o'zaro taqqoslaydi, o'z tanlovini izoh shga tayyorlanadi.

3-soat

Kirish

Darsning tashkiliy qismi o'tkazilgandan so'ng quyidagi savol asosida kirish suhbatini o'tkaziladi.

“YouTube” haqida nimalarni bilasiz?

Ushbu platformaning afzalligi, undan foydalanish bilan bog‘liq ayrim qonun-qoidalar, foydalanish maqsadi haqidagi fikrlar tinglanadi.

Asosiy qism

Tinglab tushunish

“Sun’iy intellekt” audiomatnini tinglang va savollarga javob bering.

Audiomatnini tinglab tushunish, tinglangan monologik nutq va suhbat haqidagi savollarga javob bera olish, unga munosabat bildira olish bilan bog‘liq nutqiy ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

SUN’IY INTELLEKT NIMA?

“You Tube”ga kirsangiz, tarmoq sizning qiziqishlaringizga qarab turli videolarni taklif qila boshlaydi. Masalan, siz robot va kompyuterlarga qiziqsangiz, “You Tube” ham shu mavzularga oid videoroliklarni ko‘rsatadi. Qanday qilib, “You Tube”ning bir xodimi faqat sizning qiziqishlaringiz bilan band bo‘lmaydi-ku? Ha, aslida bu aqlli kompyuter. Uning sun’iy intellekti bor. U sizni kuzatib turadi! Internetda nimalarni izlaganingiz, nimalarni ko‘rganingizga qarab qiziqishlaringizni aniqlab oladi. Siz internetdan qancha ko‘p foydalansangiz, aqlli kompyuter ham sizni yaxshiroq tanib oladi.

Ko‘pchilik sun’iy intellekt deganda insonlarga o‘xshab fikrlovchi narsani tasavvur qiladi. Ammo sun’iy intellekt biznikiday haqiqiy ongga ega emas. U oddiy dastur, xolos. Faqat u shunday yaratilganki, o‘z vazifalarini bajarish yo‘llarini o‘zi mustaqil o‘rganadi va xatolaridan xulosa chiqara oladi. Shu tariqa, sun’iy intellekt borgan sari yaxshilanib, bilimlarini ko‘paytirib boradi. Buning uchun unga insonning ko‘magi deyarli kerak emas.

Hozirda sun’iy intellekt deyarli har bir qurilmada bor. Telefoningizda, kir yuvish mashinasida va muzlatkichda. Sun’iy intellektli avtomobillar haydovchisiz ham yurib ketmoqda. Xullas, sun’iy intellekt hayotimizning ajralmas qismiga aylanmoqda. Balki, siz katta bo‘lguncha sun’iy intellekt ham ancha ulg‘ayib bir necha kasblarning yo‘q bo‘lib ketishiga sababchi bo‘lar. Masalan, suxandonlar, hisobchilar va haydovchilarning keragi bo‘lmay qolar. Ammo sun’iy intellekt yaratuvchisi, sun’iy intellekt ta‘mirlovchisi kabi yangi kasblar paydo bo‘lishi ham tabiiy.

“Jajji akademik” jurnalidan

1. Aqlli kompyuter sizni qanday tanib oladi?

2. Sun’iy intellekt odamlardek haqiqiy ongga egami? Javobingizni izohlang.

O‘qituvchi o‘quvchilarning matnda berilgan ma‘lumotlardan qanday xulosa chiqara olganliklarini aniqlashi kerak. Bunda o‘quvchilar javoblarga berilgan izohlarning asosli ekaniga e‘tibor qaratadi.

3. Ayting-chi, hozirgi kunda sun’iy intellekt qaysi qurilmalarda bor?

4. Sun’iy intellekt qaysi kasblarning yo‘qolib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin ekan? Bu fikrga qo‘shilasizmi? Nima uchun?

Muhokama jarayoni tashkillashtiriladi. O‘quvchilarning fikrlari tinglanadi. Shu orqali sun’iy intellektning yaratilishi va uning insonlarga berayotgan yordamiga nisbatan o‘quvchilarning munosabati aniqlanadi.

Tinglab tushunish

Berilgan gaplarni o‘qing. To‘g‘ri fikrlarni aniqlab, yozing.

Tinglab tushunish, berilgan ma‘lumotlar matnda qanday mazmunda ifodalanganiga e‘tibor qaratish, matn mazmunini anglash bilan bog‘liq ko‘nikmalar mustahkamlanadi.

O'quvchilar berilgan ma'lumotlarni bir necha marotaba o'qib chiqadilar. Ma'lumotlar matn mazmuni bilan taqqoslanadi, to'g'ri va noto'g'ri ma'lumotlar aniqlanadi. Noto'g'ri ma'lumotlar yuzasidan izoh berish so'raladi.

1. *"YouTube"ning bir xodimi doimiy ravishda sizning qiziqishlaringiz bilan band bo'ladi.*
– Noto'g'ri

2. *"YouTube" sizni qiziqtirgan mavzularga oid videolavhalarini ko'rsatadi.* – To'g'ri

3. *Ayrim kasblar yo'qolib ketishi aniq.* – Noto'g'ri (Chunki ushbu fikr taxminiy mazmunga ega, keltirilgan jumlada esa "aniq" so'zi orqali fikr qat'iy tasdiqlangan mazmunga ega).

4. *Sun'iy intellekt internetda izlagan, ko'rgan narsalaringizga asosan qiziqishlaringizni aniqlab oladi.* – To'g'ri

5. *Avtomobil haydovchisiz, sun'iy intellekt orqali boshqarilishi mumkin.* – To'g'ri

Imlo qoidalari

Quyidagi so'zlarni talaffuz qiling. Imlo qoidalari asosida yozilgan so'zlarni aniqlang va ko'chiring.

O'quvchilarning imlo qoidalari va talaffuz bilan bog'liq bilimlari mustahkamlanadi.

Berilgan so'zlarning qaysilar to'g'ri yozilgani aniqlangach, xato yozilgan so'z tahlil qilinadi. Nima uchun aynan ushbu so'zlar tanlab olinganiga e'tibor qaratiladi.

Video, kompyuter, intellekt, avtomobil, suxandon, haydovchi, ta'mirlovchi, hisobchi, muzlatkich.

Yozma nutq

"Sun'iy intellekt" audiomatnidan olgan xulosangiz asosida quyidagi jummalarni davom ettirib yozing. Fikringizni misollar bilan asoslang.

Xulosa chiqarish, xulosani matnda berilgan hodisaga bog'lay olishga qaratilgan tinglab tushunishga oid ko'nikmalar shakllantiriladi.

Berilgan jumlar bilan tanishtirilgach, o'quvchilar mavzu bilan bog'liq xulosaviy fikrlarini yozadilar.

Yozma nutq

Uyga vazifa. Sun'iy intellektning hayotimizga ta'sirini ikki ustunga ajratib yozing.

Xulosa chiqarish, xulosani matnda berilgan hodisaga bog'lay olishga qaratilgan tinglab tushunishga oid ko'nikmalar shakllantiriladi.

Matn asosida olingan xulosalar hamda shaxsiy qarashlar asosida sun'iy intellektning ijobiy va salbiy jihatlari yoziladi. O'quvchilar keyingi darsda o'z fikrlarini izohlashga tayyorlanishi kerakligi haqida topshiriq beriladi [Mavlonova K., 2022: 9–16].

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, medisavodxonlikning maqsadi har bir medianing ustuvorliklari va kamchiliklarini tushungan holda ular tomonidan tarqatilayotgan axborotni saralay bilish va zarurini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'lsa, asosiy vazifasi insonlar tomonidan iste'mol qilinadigan har qanday axborotning manipulyativ kuchini anglagan holda undan chegaralanishdir [<https://uzhurriyat.uz>]. Ona tili ta'limi jarayonida bunday ko'nikmani shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatlaridan to'la foydalana olish zamon talabidir. Ona tili ta'limi bugungi kunda kommunikativ yondashuv asosida olib borilmoqda, ya'ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Mazkur yondashuvning mohiyati real vaziyatda nutqni tushunish, o'z fikrini to'g'ri ifodalashga o'rgatishdir. Shuning uchun har bir mavzu uchun alohida vaziyat beriladi va shu vaziyatda nutq vositasida masalani hal qilish talab qilinadi. Hayotiy ko'nikmalar ma'lum bir nutqiy mavzular doirasida amaliy yo'naltirilgan holda shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Yangi nashr. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – B.224
2. Mavlonova K., Tursunaliyeva B., Musurmonkulova O. va b. Maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish (filologiya fanlari). O'qituvchilar uchun o'quv qo'llanma. – T.: Respublika ta'lim markazi (YUNESKO), 2021. – B.154
3. Mavlonova K. Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatish metodikasi. Monografiya. – Toshkent: Anorbooks, 2023. – B.256
4. Mavlonova K. va b. Ona tili. 7-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2022. – B.192
5. Media and Information Literate Citizens. Think Critically, Click Wisely! 2021. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France, P.9
6. Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan Milliy o'quv dasturi loyihasi (1–11-sinf). – Toshkent, 2020. <http://uzviylik.tdi.uz/>
7. <https://uzhurriyat.uz/2016/04/05/mediasavodxonlik-va-u-nima-uchun>